

GYUKITS GYÖRGY

Mi a baj Madách *Tragédiájával*?

„A *Tragédia* esetében nem egyszerűen arról van szó,
hogy Madách nem üti meg a marxista mértéket,
hiszen ezt nem is ütheti meg. Hanem arról van szó,
hogy Madách népszemlélete egy arisztokratikusan
kiábrándult szemlélet, és nyíltan meg kell mondani,
hogy reakciós.” (K. E.)

Egyik kollégám kezembe nyomott egy *Tragédiát*, és azt mondta, ilyet még nem láttál. Az előszót nézd, felelte kérdő pillantásomra. És csakugyan ilyet még nem olvastam. Egy zsákutcás társadalomtudományi „kísérlet” kövületét tarthattam kezemben. A húszas éveimet a késő Kádárkorban töltöttem, de akkor ez már nem ment, ilyesfajta előszavak már nem íródtak.

De miről is van szó? A *Tragédia* 100. évfordulójára megjelent román-magyar közös kiadásáról (Madách, é. n. 1961?), amelynek előszavát a talányos K. E. írta, aki valószínűleg Kakassy Endre közíró¹. Kakassynak az *Erdélyi Irodalmi Lexikon* szerint ez az egyetlen Madáchcsal kapcsolatos írása. Talán ezzel is magyarázható, hogy Kakassy előszava tulajdonképpen egy zanza, melyet Révay László egy 1960-as kiadású *Tragédia* utószavából² és Lukács Györgynek az 1955-ös *Szabad Népből* megjelent *Különvéleményéből* szerkeszt egybe. Kakassy előszava olyan szempontból érdekes, hogy mentes a források sértődött, nemegyszer személyeskedő hangvételeitől³, így „tisztán” képviseli a marxista-leninista álláspontot. Mielőtt azonban hozzáfogna a *Tragédia* „elemzéséhez”, leszögezi:

¹ Dávid Gyulának, az Erdélyi Irodalmi Lexikon szerkesztőbizottsági tagjának személyes közlése.

² Révai (1960) posztumusz megjelent utószava lényegében megegyezik a *Társadalmi Szemle* 1958/9. számában megjelent tanulmányával.

³ „Ma már – visszatekintve – nyilvánvaló, hogy mindazoknak, akik akkor hangosan és azasztaltalra vetve követelték »Az ember tragédiája« baladéktalan előadását és sorozatos bemutatását az ország első drámai színházának színpadán, nem Madáchért és nemzeti irodalmunk hagyományaiért fáj a fejük. Hanem egyszerűen újabb alkalmat akartak teremteni, hogy Ma-

A *Tragédia* haladó: „... fölötte áll a nemzeti szűklátókörűségnek, ... azok ellen fordul, akik a burzsoázia céljaira vagy a revízionizmus ellenforradalmi fondorlataira akarták felhasználni ellentmondásait.” Ez persze teljesen ellentmondani látszik az ezen írás mottójával választott, szintén az előszóból vett idézetnek! Hát akkor most haladó vagy reakciós?

Összességében ugyan haladó: „*Az ember tragédiáját haladó hagyományaink közé soroljuk és igazi örököse a szocializmust építő nép legyen.*” De vannak benne reakciós elemek, ezek feltárására hivatott a marxista-leninista kritika, – ha jól értem?

Viszont van egy másik horizont, amely fényt deríthet a fenti ellentmondásra, mégpedig az, hogy hogyan jelenhet meg egy olyan irodalmi alkotás, amelyik finoman szólva inkompatibilis az uralkodó ideológiával? Kézenfekvő a megoldás: hát „haladóvá” kell tenni, vagy legalábbis olyan színben kell feltüntetni, mintha az lenne. Ez az eljárás nem ismeretlen az ötvenes évek eleji magyarországi nagy Madách-vitából, ehhez nyúl a moszkovita vonalat képviselő Lukácsal szembenálló Waldapfel-tábor (1952)⁴.

De nézzük, melyek a bírálat főbb csapásirányai!

Érdekes, hogy a *Tragédia* pesszimista szemlélete, és nem a falanszter az, amely leginkább kiveri a biztosítékot a sztálini kultúrpolitikán edződött marxista-leninista kritika számára. De mire fel ez a nagy optimizmus? Hát arra, hogy egy hithű marxista számára a megváltást itt a földön a kommunizmus hozza el. Persze mint láthattuk, porszem kerülhet a gépezetbe, ha a megváltó maga az ördög, vagy annak egyik helytartója, mint Rákosi vagy Gheorghiu-Dej.

A fejlődés és az abba vetett feltétlen hit itt a lényeg:

„...a fejlődés folyamata az alsóbb fokról a magasabb fokra szükségszerű és elkerülhetetlen. ... A *Tragédia* a fejlődésnek éppen ezt az abszolút jellegét vonja kétségbe. Innen ered a mű pesszimista alapvonása is.” Holott ez a fejlődés vezet el a földi megváltáshoz – a kommunizmushoz. Ehelyett a „*Mondottam ember küzdejmé és bízva bízzál!*”, mint „*váratlan happy end!*” sovány vigasz. A fenti idézet kapcsán meg kell jegyezni, hogy Kakassy ugyan utal Lukács (1955) ta-

*dáchba kapaszkodva, Madáchcsal takarózva fellépbessenek a társadalmi haladás eszméje és világnézete ellen, hogy Madách Imre nagy művének leple alatt tüntetbessenek a hazánkban épülő szocializmus ellen, »Az ember tragédiáját«-t is faltörő kosként használják fel a szabadság nevében a szabadság igazi rendje ellen. ... Jellemző az 1956 előtti revízionista irodalomkritika sülyedésére és ebtelenségére, hogy a *Tragédiának* ezt a kétségkívül reakciós felfogását a népről igyekezett egyszerűen nem tudomásul venni, eltagadni.” (Révai 1960: 191, 209)*

⁴ Balogh Csaba (2016) tanulmánya részletesen foglalkozik a Rákosi-korszak Madách-vitáival.

mulmányára, de nevén nem nevezi a szerzőt. Így: „*Az Úr végszava nem jelenthet mást, mint a cél nélküli és önmagáért való harcot.*”

Ez a pesszimizmus szorosan összefügg a *Tragédia* népről és tömegekről alkotott képével, mely „*sötét és kiábrándult, ezáltal a Tragédia egyik legnegatívabb vonása*”. A nép „*csőcselék*”, „*kislelkű tömeg*” és „*gyáva*”, szemben a marxi tanítással, hol a (világ)forradalom letéteményeseként a fejlődés motorja.

Fentiekre rímel, hogy a párizsi szín kettős Éva szerepében a plebejus Éva visszataszító, míg Ádám szívét az arisztokrata Éva ejti rabul. Madách „*népről alkotott hamis felfogását*” a szokásos marxista sablon szerint „*osztályhelyzete magyarázza*”, mely „*nem lépte túl nemesi korlátait?*”.

A harmadik problematikus kérdéskör az (utópista) szocializmus, illetve a falanszter. „*A falanszter jelenet a Tragédia egyik pesszimizisztikus és tudománytalan vonásának egyik komoly láncszeme, és komoly elméleti zűrzavart tükröz. Párhuzamot vonni a falanszter és a tudományos szocializmus tételei között vagy a mai élő és virágzó szocialista társadalommal természetesen értelmetlen.*” Itt az utópista szocializmusról van szó, melyet Madách „*a liberális nemesség szempontjából bírál*”. Kakassy ismét Révait idézi: „*Madách mint haladó gondolkodó eljutott a kapitalista szabadverseny bírálatáig, de a kapitalizmus szocialista kritikájáig, a szocializmus (akár az utópista szocializmus) megértéséig nem jutott el.*”

Az előszóban egyébiránt talán az egyetlen pozitív *Tragédiával* kapcsolatos megjegyzés, amelyik konkrétumokat is tartalmaz, az a londoni szín „*kapitalista szabadversenyének bírálata*”.

Kérdés, hogy Kakassy miért a Rákosi-vonalhoz tartozó Révai álláspontját tekinti mértékadónak. Ha már a moszkvai vonal, akkor ott van Lukács, aki ráadásul még nemzetközileg is ismert. Paradox módon Lukács sokkal kérlelhetetlenebbül foglal állást a *Tragédiával* szemben, mint Révai, tehát ha igazán következetes marxista álláspont kellene, akkor ezért is ezt kellene választania. Igen, de ott van Lukács 1956-os szereplése, így ő szóba se jöhet.

Egyszóval Révai tanulmánya tűnik a jó megoldásnak, mert ő képviseli a hivatalos(nak vélt) moszkvai vonalat. Valójában Kádár 56 után Révait félreállította: ugyan megmaradhatott még a Központi Bizottság tagjának és a *Társadalmi Szemle* főszerkesztőjének, de a Rákosi-érához tartozó többi politikushoz hasonlóan tényleges politikai hatalmat már nem kapott. Romániában azonban más a helyzet, itt hatalmi kontinuitás van, ugyanis az ötvenes évek elejétől (1952) Gheorghiu-Dej van hatalmon. A magyar 56 pedig jó ürügy a romániai magyar értelmiségiek elleni támadásokra.

Ezenkívül az akkor még Romániában élő filozófusnak, Tordai Zádornak van egy kísérlete 1957-ben a *Tragédia* rehabilitációjára. A fennálló re-

zsim számára ez önmagában talán még tolerálható lenne, de a magyarországi ötvenhat után a tanulmány alábbi sorai teljesen elfogadhatatlanok:

„*Csupán azt bizonyítja, hogy még a legeszményibbnek képzelt társadalom sem eszményi, sőt a legkevésbé az. ... (Eszményi társadalom) Ártalmas, mert gátolja az emberi fejlődést, a valóság megismerését s így a valóság megváltoztatásának a lehetőségét is, nem beszélve arról, hogy az ilyen eszmék bajnokai útjokat mindig a vér és könny óceánjaival jelezték.*” (Tordai 1957)

Típusos, hogy erre az írásra a válasz az *Előreb*ben, a román kommunista párt hivatalos lapjában jelenik meg, mely világossá teszi, hogy nincs helye semmiféle ideológiai elhajlásnak. Érdekes, hogy az *Előre* szerint mi Tordai legnagyobb bűne:

„...mert Tordai Zádornak így nem sikerült egyebet bizonyítania cikkével, mint azt, hogy a gyengebitűek nem állják ki a történelem próbáját, ... Nem az eszmények és harcok emberei válnak »eszékimókká«, hanem a mindenből kiábrándult szkeptikusok” (Kovács 1957).

Itt is a kiábrándultság, mert a magyar ötvenhat után, a népet eltipró szovjet tankok nyomán a rendszerben való hit rendül meg. „*Csak hogy jól gondolják meg, hogy az egyszer meghalt eszme sehol sem ébreszthető nehezebben új életre, mint éppen a politikában. Homlokán bordja azt a próbabélyeget, hogy nem életrevaló.*” (Madách 2003)

Ha most a marxi dialektika jegyében visszájára fordítunk mindent, és eljárszunk azzal a gondolattal, hogy a történelem eme zsákutcáját beleillesztjük a *Tragédia* színeinek sorába, akkor hol is játszódhatna másutt, mint Moszkvában.

De ki legyen Ádám? Lukács György, aki bankár családban születvén megcsömörlik a kapitalizmus visszásságain, és Moszkvában köt ki? Akiből még a Lubjankán való kihallgatása – mely csakugyan „*vértanú happy end*”-del végződik, ugyanis csodával határos módon kiszabadul (Szereda – Sztikalin 2002) – sem öli ki e földi pokollá vált rendszerben való hitet, ekképpen tényleg nem adja fel azt a bizonyos i-t⁵.

⁵ „*Madáchra hivatkozhatnék valaki e megállapítással szemben. Aki tenné, nagyot tévedne. Madách a legélesebb példái közé tartozik a minden mélység nélkül való költőnek, aki ezért az igazi drámaiságnak még közelébe se jutott. Csak egy nagyon jellemző eseten kísérlem meg ennek megvilágítását; Madách egyéb költői kvalitásai persze e vitán kívül maradnak. Már gimnazista koromban – pedig akkor szenvedélyes ateista voltam – mélyen felháborított Az ember tragédiájának bizánci jelenete: Tankréd (és vele, érezhetően, Madách) állásfoglalása a homousion és homoinsion vitában. Mert azt érzem akkor, és érzem ma is, és érzé velem mindenki, akinek egy vallásos, egy metafizikai nívón élt élet iránt csak a*

Egyébként Lukács, mint a kommunizmus filozófusa, itt aztán példát mutathatna a párizsi szín Ádámjának, aki mögött Madáchot véli felfedezni⁶, hogy miként ejti a szívét rabul egy izzadságszagú, rongyos, felgerjedt prolinó, kiért – némi képzavarral élve – expolitikai megbízott Tankréd gyanánt leküzdhetné az osztálykülönbség zárdafalának sáncát.

Lukáccsal azonban nem a hit, hanem a hitelesség a probléma, ugyanis amikor Moszkvában az NKVD házkutatást tart az otthonában, összesen több, mint 28 000 rubelt foglalnak le két takaréketében, valamint kötvények formájában⁷: ez akkor és ott egy vagyon volt. Ha hihetünk Bulgakov *Mester és Margaritájának*, akkor a varieté büfésének 249 rubelje volt öt különböző takaréokban (elővigyázatosságból?), és még ez a Lukácséhoz képest igazán szerény megtakarítás is szép kis summa volt annak idején. Amikor pedig 56-ban Lukács a jugoszláv követségre menekül, 120 000 forintos takaréketétet bíz Hermann Istvánra (Hermann 1982–4). Magyarországon a szocialista állam által a kizsákmányolástól már felgerjedni is erőtlen munkásnő jó, ha 600 forintot keresett havonta akkoriban (Var-

legkésebb érzéke van: mi másért haljon meg valaki, ha keresztény, mint a hitért, mint azért, hogy Krisztus Istennel egynemű-e vagy csak hasonló hozzá? Hát nem ezen múlik minden?” (Lukács 1977)

⁶ „Ismeretes Éva kettős szerepe a párizsi jelenetben: mint arisztokrata lány és mint forradalmárnő szerepel. Ádám–Danton így foglalja össze viszonyát a két alakot öltött Évához: „Azért nem bírhattam, védte glóriája – Ettől pokolnak gőze undorít el.” Mindez nem visszatérés a reformkorba. Gondoljunk Bánk bán viszonyára Tiborhoz és rögtön látjuk, mivé vált a nemesi liberalizmus még egy olyan kiváló képviselőjében is, mint amilyen Madách volt. 1848–49 olyan kérdést tett fel, melyet a reformkor még nem ismert: aki nem a néppel, a tömegekkel együtt, azok soraiban keresi a felszabadulást, azt az események logikája szembeállítja a néppel, a tömegekkel és – akár akarja, akár nem – kijejlődik benne a nép, a tömegek lenézése, az undorodás tőlük. Ez történt meg, mint oly sok polgárral nyugaton, 1848 után a liberális középnemes Madáchcsal Magyarországon. Ez a Madách-tragédia társadalmi alapja.” (Lukács 1955)

⁷ „A Szovjetunió Állambiztonsági Népbiztossága számára elkobzásra kerültek az alábbiak: ... 2 db takaréketétkönyv, a 148. sz. bankfiók 749. sz. takarékszám-láján lévő 13 087 rubel, 34 kopejkáról; és az 5280/229. számú bankfiók 5696. sz. takarékszám-láján lévő 11 736 rubel 67 kopejkáról. ... Különböző kölcsönök 3900 rubel összegről (ld. a kölcsönjegyzéket): ... A 2. ötéves terv (4 éves kibocsátású) Államkölcsön-kötvényei 4 db 500-as címlet 2000 [rubel összértékben]. A 3. ötéves terv (2 éves kibocsátású) kölcsön-kötvényei 10 db 100-as címlet 1000 [rubel összértékben]. A 3. ötéves terv (3 éves kibocsátású) kölcsön-kötvényei 9 db 100-as címlet 900 [rubel összértékben]. Összesen három-ezer-kilencszáz rubel. (Szereda – Sztikalin 2002: 48, 55)

ga 1994). Szóval ez a bort inni és vizet prédikálni tipikus esete, tekintettel a magántulajdon nélküli társadalomra mint eszményre, melyért Lukács szerint halni érdemes, hol a pénz egyszerűen el fog halni, feltéve a pontot a szóban forgó i-re.

Akkor talán a fent említett *Mester és Margarita* címadó szereplői lehetnének a moszkvai szín hiteles Ádámja és Évája, kiket a pszichiátria tudománya által legitimált elmegyógyintézet falai választanak el egymástól.

Végül mi a tanulsága ennek az egész irománynak? Szólaljon meg most Madách az utolsó szó jogán:

„TUDÓS

*Homérnak hívták. Ábrándos világot
Rajzol le abban, Hádésznek nevezvén.
Rég megcáfoltuk már minden sorát. ...*

ADÁM

*Hát fennmaradt még e néhány levél
A nagy napokból, mint végrendelet,
S nem bírja mégis lángra gyújtani
A korcs utódot, tette ingerelvén,
Mely mesterkélte világotokat ledönti?*

TUDÓS

*Helyes megjegyzés, átláttuk mi ezt,
A mérég, melyet rejt, nagyon veszélyes, ...”*

Az előszó tehát nem más, mint a művészet egy ideológia Prokrusztész ágyában. A fenti idézet sarkalatos eleme, hogy a tudós, ennél fogva a tudomány legitimálja a művészet trónfosztását, így e teóriák hívői számára ez megkérdőjelezhetetlenné válik.

„De a teoretikusok rögeszméi veszélyesebbek az együgyű ember tévedésénél, mert az ő tanaiknak mindenáron állniuk kell, azt hiszik, legfeljebb a kísérlet volt még kevés, azt kell szaporítani. Az alkímista, ki fél vagyonát füstbe ereszté, bizonyosan másike felét is kiküldi a kürtön, de eszméjével fél nem hágy, ólomból aranyat csinálni.” (Madách 2003)

Mára persze már napnál világosabb, hogy a tudományos szocializmus ideológiája milyen leviathán-társadalmat szült. Ezt nem kis eufémizmussal annak idején a létező szocializmusnak nevezték el, mely az e tannak ellentmondó művészeti alkotásokkal szemben a betiltást, a cenzúrát, vagy mint az előszóban láthattuk, a helyesnek vélt műértelmezés sulykolását és a mű eredeti mondanivalójának a meghazudtolását alkalmazta.

Irodalom:

- Andor Csaba–Gréczi-Zsoldos Enikő (szerk.) 2014. *Madách Imre levelezése*. Dornay Béla Múzeum–Madách Irodalmi Társaság, Salgótarján–Szeged.
- Balogh Csaba 2016. „*A méreg, melyet rejt, nagyon veszélyes...*”. *A Rákosi-korszak Madách-vitái*. In: A Magyar Művészeti Akadémia Elméleti Folyóirata 4: 4. Internet: http://www.magyar-muveszet.hu/upload/userfiles/2/publications/201801/pdf/MM2016_4belivek_kepnelkul_16_balogh_csaba.pdf
- Gréczi-Zsoldos Enikő 2017. *Gondolatok Madách Imre idiólektusáról*. In: Forgács Tamás–Németh Miklós–Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 71–75.
- Hermann István 1982–4. *Válság és megújulás*. In: Vallomások Lukács Györgyről. Rendezte: Kovács András. Internet: <https://www.youtube.com/watch?v=Z9A3CeXD-G4> (Letöltve: 2021. június 6.)
- Kovács János 1957. Humanizmus eszmények nélkül (Egy cikk margójára). *Előre* 1957. szeptember 22.
- Lukács György
1955. Madách Tragédiája. *Szabad Nép*. I. rész: március 27., II. rész: április 2.
1977. Kiknek nem kell és miért Balázs Béla költészet? In: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk. és a jegyz.: Tímár Árpád. Magvető Kiadó, Bp. 702–703.
- Madách Imre
é. n. (1961.?) *Az ember tragédiája*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest.
2003. *Országgyűlés. A helyzethez*. Neumann Kht., Bp. Internet: <https://mek.oszk.hu/06000/06041/html/>
- Révai József
1958. Az ember tragédiája. *Társadalmi Szemle*. 9: 15–35.
1960. Madách Imre Az ember tragédiája. In: Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Magyar Helikon, Budapest. 192–217.
- Tordai Zádor 1957. Jegyzetek „Az ember tragédiájá”-ról. *Korunk*. 8: 1044–1060.
- Szereda, V. T. – Sztikalín, A. Sz. (összeáll., szerk., jegyz.) 2002. *Vallatás a Lubjánkán. Lukács György vizsgálati ügyiratai – életrajzi dokumentumok*. Argumentum Kiadó, Bp.
- Varga László 1994. „A munkásosztály a paradicsomba megy”. Munkáspolitikai az 1950-es években. In: Uő.: *Az elhagyott tömeg*. Cserépfalvi–BFL, Bp., 59–84.
- Waldapfel József 1952. Madách. *Irodalomtörténet*. 40, 1: 28–44.